

گوشه‌هایی از تاریخ دیپلماسی ایران

(گزیده‌ای از مقالات نشریه وزارت امور خارجه)

به کوشش
امیرسعید الهی

مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی

تهران - پاییز ۱۳۹۰

سرشناسه: الهی، امیرسعید، ۱۳۲۸- گردآورنده
عنوان و نام پدیدآور: گوشه‌هایی از تاریخ دیپلماسی ایران: (گزیده‌ای از مقالات نشریه وزارت امور خارجه) / به کوشش
امیرسعید الهی [به سفارش] مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی [وزارت امور خارجه]
مشخصات نشر: تهران: وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری: ۶۵۱ ص.؛ مصور.
شابک: 978-964-361-575-8
بها: ۹۸۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

موضوع: ایران- وزارت امور خارجه - تاریخ

موضوع: ایران - روابط خارجی - تاریخ -- مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: ایران - تاریخ -- دخالت خارجی

شناسه افزوده: ایران، وزارت امور خارجه، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی.

شناسه افزوده: ایران، وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات.

رده‌بندی کنگره: ۹۱۳۹۰ گ ۷۱ الف / DSR۱۳۴

رده‌بندی دبیری: ۳۲۷:۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۲۵۲۱۷۹۷

گوشه‌هایی از تاریخ دیپلماسی ایران

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۰

تعداد: ۱۰۰۰ جلد

صفحه‌آرایی، طراحی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی:

مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه

دفتر مرکزی: مینی سیتی، میدان شهید محلاتی، خیابان نخل، خیابان وزارت امور خارجه

تلفن: ۰۲۲-۲۲۴۷۲۷۳۲، دورنگار: ۰۲۲-۲۲۴۷۲۷۳۶

فروشگاه مرکزی: میدان انقلاب، اول کارگر شمالی، پاساژ البرز، شماره ۱۱، تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۲۹۰۲۸-۹

فروشگاه شماره ۲: خیابان شهید باهنر، خیابان شهید آقایی

مندوق پستی ۱۹۳۹۵/۴۷۴۶، تلفن: ۰۲۲-۲۲۸۰۲۶۶۲

فروشگاه اینترنتی: www.mofa.ir

فهرست مطالب

.....	سخن ویراستار	۱
-------	--------------	---

فصل اول؛ آئین سفارت از عهد باستان

.....	سفرا و سفارت در ایران باستان / حسین قدس نخعی	۹
.....	آئین سفارت در دوران باستان / سید محمد محیط طباطبایی	۳۹
.....	سفارت نورالدین عبدالرحمن اسفراینی / دکتر محمد رضا جلالی نائینی	۵۵
.....	سفرای ایران پیش از تأسیس نمایندگی های دائمی / دکتر عبدالرضا هوشنگ مهدوی	۶۵
.....	تشریفات - پروتکل / عبدالحسین مسعود انصاری	۱۰۳
.....	رموز دیپلماسی در نامه عباس میرزا به محمد علی آشتیانی / محمد علی حکمت	۱۱۳
.....	آئین ورود و باریابی سفیران در عهد ناصری / دکتر حسین شهیدزاده	۱۴۵

فصل دوم؛ نهاد وزارت امور خارجه؛ تاریخچه و بنیان

.....	تاریخچه وزارت امور خارجه و اولین اساسنامه آن / احمد توکلی	۱۶۱
.....	نخستین وزیر امور خارجه ایران / سید محمد محیط طباطبایی	۱۷۱
.....	حاج میرزا ابوالحسن خان شیرازی معروف به ایلچی / حسین سعادت نوری	۱۸۳
.....	میرزا سعیدخان مؤتمن الملک / حسین سعادت نوری	۲۰۵

فصل سوم؛ روابط ایران و اروپا

.....	آغاز روابط دوستی و دشمنی ایران [صفوی] با دول جدید اروپا / عباس اقبال	۲۱۵
.....	سفارت امپراطور آلمان به دربار شاه عباس بزرگ / عباس اقبال	۲۲۵

روابط فرهنگی ایران با انگلستان / سعید نفیسی	۲۳۵
ورقی چند از تاریخ روابط ایران و فرانسه / عباس اقبال	۲۵۷
روابط ایران و هلند / عبدالحسین مفتاح	۲۸۳
روابط تاریخی دربار ایران با دربار واتیکان / سعید نفیسی	۲۹۹
اسنادی از روابط فتحعلی شاه و ناپلئون بناپارت / دکتر عبدالحسین نوایی	۳۰۹

فصل چهارم؛ روابط ایران با کشورهای همسایه

واقعه قتل گریبایدوف در زمان فتحعلی شاه / دکتر ابراهیم تیموری	۳۳۳
یک سند تاریخی در باب جنگ هرات / احمد توکلی	۴۳۳
اسنادی از اختلاف ایران و انگلیس بر سر هرات / دکتر ابراهیم تیموری	۴۵۵
روابط ایران با عثمانی / نامهای از ناصرالدین شاه قاجار	۴۹۷

فصل پنجم؛ مروری بر آغاز روابط ایران و ایالات متحده

آغاز روابط ایران و آمریکا / دکتر ابراهیم تیموری	۵۰۳
گزارشهای نخستین ایلچی ایران در آمریکا /	۵۱۳
شوستر در تاریخ آشنایی ایران و آمریکا / اسماعیل ناهید	۵۴۱
نظرات نخستین وزیر مختار آمریکا در ایران درباره میرزا سعید خان، وزیر امور خارجه وقت	۵۴۷
عهدنامه مودت و تجارت میان ایران و آتازونی (آمریکا)	۵۵۹

فصل ششم؛ خلیج فارس

- خلیج فارس در متون یونانی و لاتین و تازی / سعید نفیسی ۵۷۱
- جزر و مد سیاسی در خلیج فارس / سید محمد محیط طباطبایی ۵۷۹
- نکته‌ای چند درباره واژه بحرین / سید محمد محیط طباطبایی ۶۰۵

فصل هفتم؛ دیپلماسی و تبادلات دریایی

- ساختمان آبراه سوئز به دست ایرانیان / سعید نفیسی ۶۲۵
- روابط ایران و یمن در دوران باستان / سید محمد محیط طباطبایی ۶۳۱

www.ketab.ir

سخنی از ویراستار

روابط دیپلماتیک ایران با اروپا و کشورهای همسایه بویژه عثمانی از دوره صفویان بسیار گسترده‌تر شد اما در آن دوره امور مربوط به روابط خارجی در دربار متمرکز بود و به دلیل نبود یک نهاد اداری مستقل برای رسیدگی به امور خارجه، سکان هدایت سیاست خارجی در دست شاه یا صدراعظم قرار داشت. در اواخر سده دوازدهم خورشیدی (اوایل سده ۱۹م) با توجه به تحولاتی که در روابط میان دولت‌ها پدید آمد، ارتباطات کشورها در سطوح فرهنگی و اقتصادی هم گسترش یافت. در واقع پس از تماس‌های نخستین میان ایران با تمدن غرب، کشورمان به تدریج به عرصه رقابت میان روس و انگلیس تبدیل شد. همین مسئله باعث شد که ایران در دوره قاجار به طور جدی وارد صحنه سیاست بین‌الملل شود. گسترش روابط خارجی و سفرای متعددی که از سوی دولت‌های خارجی به ایران می‌آمدند، دولت ایران را به فکر تأسیس نهادی برای امور خارجه انداخت. از این رو فتحعلی شاه قاجار برای تأمین منافع کشور و سهولت در مراودات خارجی در ۱۱۹۹ خ/ ۱۲۳۶ ق. فرمان تشکیل نهاد دیپلماسی را صادر کرد. وزارت امور خارجه برای چندین سال محدود به وزیر و چند منشی می‌شد ولی به مرور زمان شکل مدون‌تری به خود گرفت. در دوره صدارت امیرکبیر، تشکیلات وزارت امور خارجه منظم‌تر شد و با آغاز اصلاحات در دوره ناصرالدین شاه وزارت خارجه یک دستگاه مستقل اعلام شد و صدراعظم از دخالت در امور آن منع شد.

رفته رفته افرادی که در رأس این وزارتخانه قرار گرفتند کوشیدند که با توجه به توان و امکانات خویش با تربیت و جذب نیروی متخصص، توانمندی این وزارت را افزایش دهند. وزارت امور خارجه به عنوان نهادی که با جهان خارج بیشترین ارتباط را دارد می‌بایست در کنار پرورش استعدادهای درونی خود از علم و تجربیات اندیشمندان خارج از نهاد دیپلماسی هم بهره ببرد. شاید بر اساس همین ایده بود که در دوره وزارت علی اصغر حکمت^۱ تصمیم گرفته شد تا نشریه‌ای برای وزارت امور خارجه منتشر شود. حکمت که خود فردی فرهنگ‌دوست و پژوهشگری برجسته بود و تجربه وزارت فرهنگ و ریاست دانشگاه تهران را هم در کارنامه خود داشت زمینه را برای انتشار «نشریه وزارت امور خارجه» فراهم آورد. نشریه‌ای که توانست همکاری بسیاری از نخبگان سیاسی و فرهنگی کشور را به خود جلب کند.

دوره‌های اول و دوم این نشریه که به ترتیب در سالهای ۲۸-۱۳۲۷ و ۳۹-۱۳۳۵ خورشیدی منتشر می‌شد هم‌زمان با سالهای وزارت علی اصغر حکمت در وزارت امور خارجه بوده است و پیداست که در انتشار این نشریه پربار پامردیهای او در کار بوده است. خود او در دوره دوم وزارتش در سرمقاله شماره نهم از دوره دوم این نشریه (فروردین ۱۳۳۸) می‌نویسد:

«... دهسال پیش که اینجانب... افتخار خدمت در وزارت امور خارجه را داشت بر آن شد تا در وزارت امور خارجه مجله‌ای تأسیس گردد که علاوه بر مقالات علمی و

^۱ دکتر علی اصغر حکمت در سال ۱۲۷۲ خ. در شهر شیراز به دنیا آمد تحصیلات خود در رشته حقوق و ادبیات به اتمام رساند و در سال ۱۳۰۹ در وزارت معارف استخدام شد. حکمت در کابینه محمدعلی فروغی وزیر معارف شد و مدتی هم ریاست دانشگاه تهران را بر عهده داشت. در سال ۱۳۱۷ و ۱۳۲۷ در دولت محمد ساعد به ترتیب وزیر داخله و وزیر امور خارجه شد. در سال ۱۳۳۷ در کابینه منوچهر اقبال برای دومین بار به وزارت امور خارجه منصوب گردید. حکمت در دوره تصدی وزارت خارجه زمینه را برای چاپ نشریه وزارت امور خارجه که از مهمترین منابع تاریخ دیپلماسی است فراهم کرد. حکمت در اواخر عمر رئیس مدرسه عالی ادبیات و زبانهای خارجی بود. سرزمین هند، پارسی نغز، تحشیه تاریخ ادبی ایران، تاریخ ادیان و ... مهمترین آثار به جای مانده از وی هستند.

تاریخی و جغرافیایی اختصاص به درج رؤس مسائل و وقایع مهم سیاسی و متین پیمانهای منعقد با سایر دول نیز داشته باشد و نظامات و مقررات و وظایف وزارت امور خارجه را در دسترس اعضاء و کسانی که با آن وزارت تماس و مراجعاتی دارند و یا به مسائل مربوط به تاریخ دیپلماسی و امور بین‌المللی علاقه‌مندند بگذارد.»

از این نشریه در دوره نخست (۲۸-۱۳۲۷) ۵ شماره، در دوره دوم (۳۹-۱۳۳۵) ۱۲ شماره و در دوره سوم (۴۵-۱۳۴۴) تنها ۳ شماره منتشر شده است. از نظر فاصله زمانی انتشار، باید دانست که در دوره اول و نیمی از دوره دوم فاصله زمانی هر نشریه که با نظارت اداره اطلاعات و مطبوعات و ترجمه وزارت امور خارجه منتشر می‌شد سه ماهه بوده است ولی از شماره ۷ به صورت نامنظم و معمولاً ۶ ماهه منتشر شده است. شماره‌های دوره سوم نیز که زیر نظر اداره اطلاعات و مطبوعات تهیه می‌شد فاصله‌های شش ماهه داشته‌اند و به نظر می‌رسد که مناسبت انتشار دوره سوم این نشریات (۴۵-۱۳۴۴) هم‌زمانی آن با بیست و پنجمین سال سلطنت پهلوی دوم در دوره وزارت عباس آرام بوده است.

گرچه انتشار این نشریه از تداوم و پیوستگی لازم برخوردار نبوده و خیلی زود از ادامه باز ایستاده است ولی آنچه که مهم است و انگیزه ما در انتشار این مجموعه شده است، اینکه نشریه وزارت امور خارجه افزون بر مقالات خبری و تبلیغاتی، در هر سه دوره دارای مقالات بی‌مانند و پُر ارجی در زمینه‌های گوناگون سیاسی، تاریخی، حقوقی بوده است که به خامه کارشناسان و پژوهشگرانی آگاه چون سعید نفیسی، عباس اقبال آشتیانی، حسین قدس نخعی، دکتر حسین شهیدزاده، عبدالحسین مسعود انصاری، حسین سعادت نوری، دکتر عبدالحسین نوایی، محمدعلی حکمت، دکتر ابراهیم تیموری، سید محمد محیط طباطبایی، دکتر محمدرضا جلالی نائینی، دکتر عبدالرضا هوشنگ مهدوی و... نگاشته شده است که

برخی از آنها خود از اعضای بلندپایه دستگاه دیپلماسی کشور بوده‌اند.

اینجانب که در هنگام خدمت در رسته سیاسی وزارت امور خارجه با این مجموعه آشنا شدم از مطالعه آنها بهره بسیار بردم. به نظر می‌رسد که افشار گوناگون جامعه به ویژه پژوهشگران رشته‌های تاریخ و روابط خارجی ایران و نیز دانشجویان رشته‌های علوم انسانی دانشگاهها می‌توانند از خواندن این نوشته‌ها بهره‌مند شوند.

بخشی از این مجموعه ویژه تأسیس کهن‌ترین نهاد اداری کشور است که با گذشت نزدیک به ۲۰۰ سال از این رویداد هنوز به همان نامی که در فرمان مورخ ۱۲۳۶ قمری فتح‌علیشاه قاجار آمده است خوانده می‌شود: وزارت امور خارجه.

بخشی دیگر از این مقالات تکاپوی دیپلماسی ما را برای بقا و تأمین منافع ملی به ویژه در عصر پرمشقت قاجارها نشان می‌دهد و دوران غم‌انگیز از دست دادن بخشهایی از کشورمان را در رویارویی با رقابت و برخورد قدرتهای بزرگ هر دوره به یاد می‌آورد که نگاهی دوباره به آنها می‌تواند حافظه تاریخی ملت ما را بیش از پیش تقویت کند.

نوشته‌های دیگری نیز از این مجموعه که به این سفارت در ایران و سفیران قدیم و جدید ایران و نوشته‌های بجا مانده از آنها می‌پردازد خود منبع بزرگی از آگاهی به پیشینه‌های این سنت را در اختیار نسلهای تازه این سرزمین قرار می‌دهد که دانستن آنها تکیه‌گاه محکمی برای دیپلماتهای جوان امروز به شمار می‌رود. مقالات دیگری هم در زمینه پیشینه تاریخی آبهای جنوبی ایران زمین و پهنه نیلگون خلیج فارس نگاشته شده است که گواه سروری نیاکان ما در این بخش از جهان است و بی‌گمان بهره و ارزش این مجموعه را دوچندان می‌کند.

از آنجا که دوره این نشریه نایاب بوده و به علت نگهداری آنها در آرشیو کتابخانه‌ها از دسترس دانشجویان و پژوهندگان دور است و نسل‌های جوان نیز از وجود آنها آگاه

نیستند، در سال ۱۳۸۵ پیشنهاد شد که گزیده‌ای از این مجموعه جمع‌آوری و این بار در قالب کتاب منتشر شود تا بدین‌سان هم از فراموشی آنها جلوگیری شود و هم مورد بهره‌برداری پژوهندگان و دانشجویان واقع شود. خوشبختانه این پیشنهاد از سوی مدیریت محترم مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه پذیرفته شد و مقالات پس از گزینش و ویراستاری لازم به حروفچینی سپرده شد. در کار ویراستاری، تلاش بر این بوده است که تا حد امکان شکل اصلی مقالات محفوظ بماند و در هنگام ویرایش تنها به تغییرات نوشتاری و حذف واژه‌های مهجور بسنده شود. اما در مواردی کم‌شمار هم ناچار به تعیین عنوان تازه و یا حذف عباراتی کوتاه از مقالات شده‌ایم با این فرض که به ساختار اصلی مقالات خدشه‌ای وارد نشود.

در اینجا لازم می‌داند که از مسئولین محترم مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه که در اجرای این مهم تلاش فراوان کرده‌اند و نیز از خانمها مریم علینقی و سمیه حسینی به خاطر کار پرزحمت حروف‌نگاری این مجموعه سپاسگزاری کنم.

زحمات دوست و همکار ارجمند و پژوهشگر پرکار جناب آقای غلامرضا علی‌بابایی در نظارت بر بازبینی و تدوین این مجموعه نیز بسی پراح و شایسته سپاسگزاری است. امید است که انتشار این برگهای گرانبها گام دیگری برای آشنایی بیشتر جوانان و پژوهشگران ایران زمین با تاریخ گذشته این سرزمین و اندوخته‌ای از بهر خوشه‌چینی‌ای فرداهای بهتر باشد.

امیرسعید الهی

تهران، شهریور ۱۳۹۰